

A bírói érvelés problémái és az ártatlanság vélelmének érvényesülése

Ez a tanulmány az ártatlanság vélelmének érvényesülésének egyik aspektusát vizsgálja a magyar bírósági gyakorlat elemzésén keresztül. Ebből az elvből vezethető le a hatályos büntetőeljárás törvény *in dubio pro reo* szabálya, amelynek értelmében a kétséget kizáróan nem bizonyított tény nem lehet a vádlott terhére értékelni [1998. évi XIX. tv. (továbbiakban: Be.) 4. § (2)]. E jogszabályi kiindulópont értelmezését illetően eltérőek a vélekedések. Kádár András az „ésszerű kétség” hiányát tekinti a magyar büntetőeljárásbeli bizonyítás elítélési standardjának.¹ Ez nem más, mint az angolszász doktrína, amely az „erkölcsi bizonyosság” elérését követeli meg az elítéléshez. Ha a bizonyítékok alapján az ésszerű (tehát nem a teljes) kétség kizárható a bűnösséget illetően, akkor a bíró (vagy az esküdtek) nyugodt lélekkel mondhatják ki bűnösnek a vádlottat. Az előbb említett szerzővel ellentétben azonban a magyar büntetőeljárás törvény szövege a teljes, matematikai szintű bizonyosságot várja el, és ezt a szakirodalom is így értelmezi.²

Álláspontunk szerint, annak ellenére, hogy látszólag ez utóbbi értelmezés szolgálja leginkább az ártatlanok védelmét – gyakorlatilag megvalósíthatatlan. A szigorú értelmezés szinte soha nem vezetne a bűnösök elítéléséhez, mert valamennyi kétség mindig marad a különböző bizonyítékok vizsgálata során, a bizonyítási eljárásban nem érhető el a teljes, „matematikai” bizonyosság, ezért a gyakorlatnak szükségképpen lejjebb kell szállítani az elítéléshez szükséges bizonyosság szintjét.

Egy 2010-ben készült empirikus kutatás során első fokon eljáró bíróságok ítéleteit vizsgáltuk azért, hogy legalábbis hozzávetőlegesen meghatározhassuk azt a bizonyossági szintet, amelyet a bíróságok általában elegendőnek tekintenek a vádlottak elítéléséhez. Ennek a célnak megfelelően a dolgozatban részletesen feltárára és bemutatásra kerülnek azok az érvelési panelek, amelyek összefüggésbe hozhatóak a bizonyítottság szint mértékével. Ezek alapján elmondható, a mai magyar bírói gyakorlat lehetővé teszi, hogy a mérce sokkal lejjebb kerüljön, mint a „teljes bizonyosság”, de még az „ésszerű kétség hiányánál” alacsonyabb: általában a „terhelő bizonyítékok egyszerű túlsúlya” is elegendő az elítéléshez. Ez a szint azonban már kritikára adhat okot.

I. Az ítéletek kutatásának módszertana

A kutatást nagyban megkönnyítette, hogy rendelkezésünkre állt a bíróságok honlapján működő adatbázis.³ Ez az összes olyan ügyben született érdemi határozatot tartalmazza, amelyek a 2006. évtől kezdve legalább az ítéletablák szintjéig eljutottak. Mindez azt is jelenti, hogy túlnyomó részt olyan ügyek kerültek be az elemzett mintába, amelyek első fokon valamelyik megyei bíróságon indultak (főként: emberölés, életveszélyt vagy halált okozó testi

¹ Kádár András: Hungary [Chapter 8]. In: Cape, Ed – Namoradze, Zaza – Smith, Roger – Spronken, Taru (eds.): *Effective Criminal Defence in Europe*, Intersentia, Antwerp – Oxford – Portland, 2010. 347. o.

² Lásd Bodor Tibor – Csák Zsolt – Somogyi Gábor – Szepesi Erzsébet – Szokolai Gábor – Varga Zoltán: *A büntetőeljárás törvény magyarázata. I.* Complex Kiadó, Budapest, 2009. 42. o.; Jakucs Tamás (szerk.): *A büntetőeljárás törvény magyarázata. I.* KJK-KERSZÖV, Budapest, 2003. 25. o.; Holé Katalin – Kadlót Erzsébet (szerk.): *A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény magyarázata I.* Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, (é. n.), 81-82. o.

³ <http://birosag.hu/engine.aspx?page=anonim>

sértés, hivatali vesztegetés), és amelyeknek az ítélőtábla a másodfoka. A jelenlegi eljárásjogi rendszerben a helyi bíróságokról csupán nagyon kevés ügy juthat el az ítélőtábláig (azok az ügyek, amelyekben a másodfokú bíróság a bűnösséget illetően változtatott az elsőfokú ítéleten). Ez a helyzet elméletileg ugyan nem, gyakorlatilag azonban befolyásolhatja a bizonyítás minőségét, esetleg a bűnösség megállapításához szükséges bizonyítottság mértékét. Bár az eljárásjogi szabályok ugyanúgy vonatkoznak a kisebb súlyú, mint a nagyobb horderejű ügyekre, mégis okkal feltételezhető, hogy az eljáró hatóságok nagyobb körültekintéssel és módszeresebben folytatják le a bizonyítást például egy különös kegyetlenséggel elkövetett emberölés ügyében, mint egy garázdaság miatt indult eljárásban. Emiatt kritizálható a kutatás: a bíróság elé került ügyek egy része ugyanis „felülreprezentált” lesz a mintában, és elképzelhető, hogy más a bizonyítás és a mérlegelés színvonala a kisebb jelentőségű ügyekben, így a tényleges kép nem úgy fest, ahogyan azt a kutatásunk tükrözi.

Két indok alapján mégis úgy gondoltuk, hogy elég lesz a bírósági adatbázisban fellelhető ügyekre támaszkodnunk. Először is, az ügy súlyosabb mivolta az eljáró hatóságok tüzetesebb vizsgálódását eredményezheti, és nagyobb nyomást helyez rájuk az eredményességet illetően. Ilyen nyomás alatt nem elképzelhetetlen, hogy a bizonyítékok értékelése nem az *in dubio* szabálynak megfelelően történik (sajnálatosan ezt a feltevést látszik igazolni pl. a hírhedt móri bankrablás ügye, vagy Pusoma Dénes megfilmesített tragédiája). A másik érv az, hogy amennyiben a vizsgált mintában (melynek zömét a fajsúlyos ügyek képezik) is kimutathatóak bizonyos tendenciák az *in dubio* szabállyal kapcsolatban, akkor ez már önmagában is jelzés értékű lehet a gyakorlat problémáira nézve, egyben alapként szolgálhatnak egy további szélesebb körű kutatáshoz.

Egy másik irányú módszertani kifogás az lehet, hogy csupán az elsőfokú ítélet indokolását vizsgáltuk, a további fórumok döntései annyiban voltak számunkra érdekesek, hogy megváltoztatták, vagy helyben hagyták az ítéletet. Annak oka, hogy nem tartottuk fontosnak vizsgálni a fellebbviteli bíróságok érvelését, abban kereshető, hogy az első fokon a bűnösség kérdésében hozott döntést a fellebbviteli fórumok 95%-ban nem változtatták meg. Ebből azt a következtetést vontuk le, hogy az első fokon eljáró, a tényállást megállapító bíróságok alapvetően megfelelnek a fellebbviteli fórumok bizonyítást illető elvárásának, így az ítéleteik elemzése hiteles képet nyújt a teljes bírósági szisztéma bizonyítási gyakorlatáról.

További módszertani sajátossága a kutatásnak, hogy azokat az ügyeket választottuk ki a teljes adatbázisból, amelyek esetében a vádlott tagadta a cselekmény elkövetését. Erre azért volt szükség, mert a Be. szerint [118. § (2) bek.] ugyan a beismerő vallomás nem helyettesíti a teljes bizonyítást, a gyakorlatban azonban tudjuk, hogy a beismerő vallomás esetén a dolgok természetéből fakadóan az ártatlanság vélelmének és az *in dubio* szabálynak a garanciális jelentősége lecsökken (a teljes magyar gyakorlatban elvértve találkozhatunk olyan ítélettel, amelyben a beismerés ellenére valakit felmentett a bíróság). Az a kérdés, hogy a bíróságok mennyire veszik komolyan ezeket a garanciákat, igazából csak azokon az ügyeken keresztül válaszolható meg, amelyekben komoly téttel bír a betartásuk vagy a megkerülésük. Erre a szempontra is tekintettel csak arra a cselekményre nézve vizsgáltuk az ítéleteket, amelyek az adott ügyben a legsúlyosabbként minősültek („főcselekmény”) – a felmentés/elítélés arányt is csak ezekre nézve elemeztük. Úgy ítéltük meg, hogy az elv érvényesülését illetően nincs túl nagy jelentősége annak, hogy valakit emberölésért elítélnek, de a garázdaság miatt emelt vád alól ugyanakkor felmentik.

A kiválasztás másik szempontja az volt, hogy az ügyek a szövegelemzés szempontjából viszonylag egyszerűen kezelhetőek legyenek. Ezért azokat az ügyeket figyelmen kívül

hagytuk, amelyekben sok vádlott szerepel, és döntően egy, néhány esetben két vádlottas ügyeket gyűjtöttünk ki. A feldolgozás megkönnyítése érdekében azokat az eseteket sem vettük bele a mintába, melyek túlságosan terjedelmesek és bonyolultak voltak, és kihagytuk azokat is, amelyekben az anonimizálás olyan jól „sikerült”, hogy az indokolásból nem lehetett megtudni, melyik állítást melyik tanúnak tulajdonítja a bíróság. Ezeket az ügyeket leszámítva a kiválasztott ítéletek felölelik az adatbázisban szereplő összes olyan ügyet, amelyekben az ártatlanság vélelmének valódi tétje volt.

A fentiek szerint kiválogatott ügyeket (összesen 279 db) részletes tartalomelemzésnek vetettük alá. Arra helyeztük a hangsúlyt, hogy kiderítsük, a „szabad értékelés” általános elve mögött kialakultak-e olyan érvelési fordulatok, rejtett vélelmek, sémák, amelyeknek mérlegelést könnyítő funkciója van, ugyanakkor befolyásolják az *in dubio* szabály érvényesülését. Az elemzés során zsinórmértéknek azt vettük, hogy mennyire tekintheti meggyőzőnek az érvelés egészét, vagy annak világosan elhatárolható elemeit egy olyan racionálisan és elfogulatlanul gondolkodó személy, aki csupán az ítélet indokolását ismeri. Ehhez a követelményhez képest emeltük ki az indokolásokból azokat az érvelési fordulatokat, paneleket, amelyek valószínűsítik azt, hogy a bíróság nem a teljes bizonyosságra alapozta az elítélést.

II. A szövegelemzés eredményei

Az elemzések eredményét illetően fontos rögzíteni, hogy az általunk feltárt és problematikusnak talált érvelési módszerek kritikája nem jelenti egyúttal azt is, hogy a kiemelt ügyek esetében az a véleményünk: a bíróságok ezekben az ítéletekben ártatlanokat mondtak ki bűnösnek. Hangsúlyozva azt a tényt, hogy mi csupán az ítéletekkel dolgoztunk, és nem láttuk magát a teljes iratanyagot, az volt a benyomásunk, hogy az eldöntött ügyekben nagy valószínűséggel a vádlott követte el a terhére rótt cselekményt.

Az ügyek feldolgozása közben továbbá arról győződünk meg, hogy a bíróságok túlnyomó részben lelkiismeretesen, a kialakult bírói gyakorlatnak megfelelően végezték a mérlegelést, és – nagyon csekély kivételtől eltekintve – nem érződött személyes elfogultság vagy a vádlottal szembeni érzelmi töltet. Az elemzések révén azokra a strukturális sajátosságokra és gondolkodásbeli sémákra szeretnénk felhívni a figyelmet, amelyek azt a veszélyt hordozzák magukban, hogy kiszorítják a valódi értékelést, és az elítélést megkönnyítő rutint eredményeznek még azokban az esetekben is, ahol ésszerű kétségnek helye maradt. A kiválasztott ítéletek áttanulmányozása során a következőkben részletezett érvelési módszerek tűntek számunkra aggályosnak.

1. Az érvek egyoldalú vizsgálata

A leginkább szembetűnőbb az volt, hogy a bíróságok sok esetben hajlamosak a rendelkezésére álló érvkészlet egyoldalú, következetlen használatára. A mérlegelési szabadság ebben az esetben azt jelenti, hogy a bíró szabadon választja meg, melyik érvelési panelt melyik bizonyíték értékelésekor alkalmazza. Lehet például, hogy az egymással ellentétes nyilatkozatot tevő sértett és vádlott egyaránt következetes, ellentmondásoktól mentes vallomást tett, ám a bíróság ezt a tényt csupán az egyik vallomás értékelésével kapcsolatban rögzíti (ha pl. bűnösséget kimondó ítélet születik, akkor csak a sértett, illetve a sértetti vallomást megerősítő bizonyítékok elemzésekor említi ezt). Vagy hiába vallanak a mentő tanúk is egybehangzóan és következetesen, csak a terhelő tanúk esetében jelzi ezt a

bíróság, elfelejtkezve arról, hogy a mentő tanúk is így vallottak. A másik tipikus érvelési szituáció az, amikor a bíróság az álláspontjával szembenálló bizonyíték gyengeségeit felsorakoztatja és részletesen elemzi, ugyanakkor az alátámasztó – elsősorban: személyi – bizonyítékok vonatkozásában „lényegtelen, apróbb ellentmondásokról” beszél, amelyek a „cselekmény óta eltelt idő hosszával” magyarázhatóak. Így csupán a bírói álláspontnak megfelelő, azt alátámasztó bizonyíték esetében kerül sor az erősségek kiemelésére, míg az ellentétes álláspontot támogató bizonyítékok vonatkozásában ezek az érvek nem jelennek meg (csak az ellentétes álláspontot gyengítő érvekkel találkozhatunk).

Egy adott ügyben (191/2008. sz., Fejér megye)⁴ a sértett bizonytalan felismerését így jellemezte:

„az őt megtámadó elkövetőről személyleírást adott, mely lényegét tekintve nem tartalmazott kirívó ellentmondásokat a vádlottat jellemző személyleírást illetően”.

A Baranya Megyei Bíróság 39/2006. sz. ítéletében azt írja, hogy a szag-, ujj- és lábnyom-azonosítás eredménytelenségének oka „részben az időmúlás [...], részben az, hogy a vádlottak óvatossága”. Ez az érvelés azért érdekes, mert ha eredményes (kinek a szempontjából?) lett volna bizonyítás, azt valószínűleg szintén a vádlottak terhére értékelte volna a bíróság.

Az érvelési panelek ilyen „kötöttségektől mentes” alkalmazására további példaként szolgálhat a tanú elfogultságának megítélése. Ha a bírói meggyőződéssel szemben tesz tanúvallomást valaki, akkor biztosak lehetünk abban, hogy a bíróság az (akár pro akár contra) elfogultság tényét ki fogja hangsúlyozni az ítélet indokolásában. Ha azonban a vallomást tevő a bírói gondolkodással egy irányba mutató nyilatkozatot tesz, akkor könnyen átsiklik a bíróság az elfogultság elemzésén. A Tolna Megyei Bíróság bűnösséget kimondó 51/2008. számú ügyében a (egyébként drogkereskedelemmel foglalkozó) terhelő tanú – védői kérdésre – beismerte, hogy elszámolási vitája volt a vádlottal. A bíróság azonban ezt a nehézséget arra hivatkozva semlegesítette, hogy a tanú

„határozottan állította, hogy a vitát a maga részéről már rég lezártnak tekinti és önmagát elfogultnak nem tartja.”

Ugyanakkor a mentő tanúk vallomását azért nem fogadta el, mert ők szintén részt vettek korábban kábítószer-kereskedelemben, és az ügyben egyébként is élhettek volna mentességi jogukkal (egy másik eljárásban el is ítélték őket). A bíróság ebben az indokolásban objektív bizonyítékként hivatkozott még az ügyben készült lehallgatási jegyzőkönyvekre, amelyek „jól felismerhetően” kábítószer beszerzésre irányuló beszélgetéseket rögzítettek, azonban nem tette az indokolás részévé az elhangzott konkrét állításokat.

Egy másik példaként a Pest Megyei Bíróság 60/2008. számú ügye szolgálhat. Tudjuk, hogy a büntetett előéletre a bíróságok főszabályként nem akkor szoktak hivatkozni, amikor a nyilatkozattevő szavahihetőségét kívánják igazolni, de ebben az ügyben épp ilyen megoldással találkoztunk. A többszörösen büntetett előéletű sértett kényszervallatás miatt tett feljelentést az őt kihallgató rendőrrel szemben. A vádlott „természetesen” tagadta a cselekmény elkövetését, azonban a bíróság elítélte. Az egyik érv a sértett szavahihetősége mellett éppen az volt, hogy többszörösen büntetett előéletű helyi lakosként kitarthatott a terhelő vallomása mellett a helyi rendőrőrs egyik tagja ellen (sejtetve ezzel, hogy a lehetséges

⁴ A továbbiakban az egyes ügyekre az eredeti ügyszámuk alapján fogunk hivatkozni. Az eredeti esetek e szám alapján a „birosag.hu” adatbázisból visszakereshetőek.

retorziók ellenére tett terhelő nyilatkozatot). Ez a fajta indokolási minta megfigyelhető a Békés Megyei Bíróság 3/2007. sz. döntésében is, amelyben a vádlott szóhasználatbeli ellentmondásait fontosnak tartotta kiemelni a bíróság, míg a tanúkét nem. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Bíróság 308/2009. sz. ítéletében, melyben kábítószerrel visszaélés miatt mondta ki bűnösnek a vádlottat, rögzítette, hogy a vádlott vallomásaiban azt mondta: úgy tudta, hogy „gyógyszert” kell átvinnie a határon, míg a felesége akként nyilatkozott, hogy valami „orvosi készítményt” említett a férje. Ugyanakkor nem foglalkozott a tanúként kihallgatott tapasztalt vámosok egybehangzó vallomásával, mely szerint a vádlotton őszinte döbbenet látszott, mikor kiderült, valójában kábítószer tartalmaz a nála lévő, más által rábízott csomag.

Ebbe a körbe tartozik az az érvelési technika, amikor a bíró a benne kialakult meggyőződést alá nem támasztó, sőt, inkább egy másik tényállási verzió megvalósulása felé mutató – de nem kényszerítő erejű bizonyítékokat – azzal intézi el, hogy azok „nem zárják ki”, vagy „nem cáfolják” a bíróság által igaznak gondolt tényállási mozzanat megvalósulását. Azonban azt már nem szokták hozzátenni, hogy „de gyengíti a valószínűségét” (60/2008. sz., Pest megye; 402/2005.; Vas megye, 34/2007. sz.; Tolna megye; 3022/2005, Bács-Kiskun megye). A 428/2004. sz. ítéletben a Ráckevei Városi Bíróság indokolása azt tartalmazta, hogy a vádlott maga sem cáfolta, miszerint a megrongált zajvédő falhoz csak az ő kertjén és a sértett területén keresztül lehetett hozzáférni. Hasonló érvelés figyelhető meg a Baranya Megyei Bíróság 146/2008. számú ítéletének indoklásában: a bíróság álláspontja szerint nem volt kizárható, hogy a cselekmény elkövetésekor volt a vádlottnál fókos (mert korábban már látták fokossal), ezért a tagadásával szemben a sértetti előadás alapján állapította meg ezt a körülményt. A Hajdú-Bihar Megyei Bíróság a 460/2007. számú ítélete pedig a következőként fogalmaz:

„Ezen időszak közvetett körülményeiről beszámoló tanúk vallomásai olyan információt nem tartalmaztak, melyből alappal lehetett volna következtetni a fenti bizonyítékok fényében valamely kívülálló, negyedik személy jelenlétére. Miután a hivatkozott bizonyítékok a feltételként megkívánt zárt logikai láncolatot létrehozták, a bíróság kétséget kizáróan megállapította, hogy a vádbeli nap délutánján, illetőleg estéjén a sértettet bántalmazó, majd őt a folyosóra kivonszoló, azaz a halálát okozó személy csak és kizárólag vádlott lehet.”

A felmentéshez tehát nem lett volna elég csupán az a lehetőség, hogy más is járhatott a helyszínen, ezt az állítást alapos érvekkel kellett volna alátámasztani a védelemnek. A bizonyítási teher rejtett átfordításának példáját szolgáltatja a Fővárosi Bíróság 812/2006 sz. ítélete:

„A bíróság a bizonyítékok külön-külön és együttesen történt értékelésével, azok mérlegelésével állapította meg a tényállást. A tanúk szavahihetőségével kapcsolatban aggály nem merült fel, sértett tanú a vádlottakat korábban nem ismerte, vele szemben korábban nem intézkedtek. Semmiféle érdeke nem fűződött ahhoz, hogy a vádlottakra terhelő vallomást tegyen. A vádlottak nem adták elfogadható magyarázatát [!] annak, hogy a sértettnek milyen érdeke fűződött ahhoz, hogy őket feljelentse”.

Nagyon ritkán merül fel a bíróságokban az a kérdés, hogy vehetett-e volna más irányt az egész bizonyítás. Iskolapéldája ennek a szemléletnek a Fővárosi Bíróság 977/2005. sz. ügye:

„Ebben a körben utal a bíróság arra a körülményre, hogy sértett tanú az ügyben a történetek után közvetlenül - 2004. október 25-én - úgy tett írásban bejelentést, panaszt a ... Közterület-felügyelet Ügyfélszolgálati Irodáján, illetve a későbbiekben tanúvallomást - úgy az eljárás nyomozati szakában, mint a tárgyaláson -, hogy abban az általa elkövetett szabálysértés tényét feltárta, ebből eredő felelősségét elismerte, a felelősségre vonás következményeit vállalta. Ebben az összefüggésben pedig nem fűződött érdeke ahhoz, hogy a vádlottra a történetekkel ellentétes, valótlán tényt állítson. Másfelől a nyilatkozatát, illetve vallomásait a hamis tanúzás, illetve a hamis vád törvényes következményeire történt kioktatás után is fenntartotta.”

A bíróság összegyűjti az összes érvet, amely a tanúvallomás elfogadása és a vádlott bűnössége mellett szól. Így azonban csak arról győződik meg, hogy a tanú ellentmondástól mentes, és konzisztens vallomást tett. Arra azonban nem tér ki a bíróság, hogy a tanú is erősen érdekelt volt a terhelő vallomás megtételében, mivel elismerten szóváltásba keveredett az őt megbüntetni szándékozó közterület-felügyelővel. Nem számol tehát azzal a verzióval, hogy valóság alap nélkül, a bírságot kapcsán kialakult vita miatti bosszúból jelenthette fel a tanú vesztegetésért a közterület-felügyelőket.

A vád melletti elfogultság olvasható ki a Hajdú-Bihar Megyei Bíróság 364/2007. számú ítéletéből. A vádlotti védekezést egyértelműen elveti, s az érvelés gerincét a vele ellentétes bizonyítékok adják, noha azok jelentős része csak közvetett bizonyíték (így például azon tanúk vallomása, akik látták a sértettet, amikor az hazaért az arcán a sérülésekkel, de magát a verekedést nem). Az elkövetés módját alátámasztja ugyan a szakértői vélemény (rúgások, ütések száma, helye), de azt nem bizonyítja, hogy azokat valóban a vádlott okozta a sértettnek. Egyetlen „igazi nyom” a sértett ittasan tett kijelentése, s ebből kiindulva építik fel a vádlott ellen az érvelést. Előadta a vádlott az eljárás során azt is, hogy neki a sértettel korábban semmiféle konfliktusa nem volt, így nem tudott arra magyarázatot adni, hogy a sértett miért tesz rá hamis terhelő vallomást. Ezek az érvek egyenként és összességükben is megállják a helyüket, azonban annak lehetőségét a bíróság nem vette komolyan fontolóra, hogy nem a vádlott, hanem valaki más, esetleg idegenek támadtak rá a sértettre a hazaút során, hiszen a vádlott és annak rokona volt az utolsó személy, akivel a sértett hazaindulása előtt találkozott.

Tanulságos a bíróságok hozzáállása a poligráfus bizonyítás eredményéhez is. Amennyiben a bíróság kialakult meggyőződésével a poligráfus vizsgálat eredménye megegyezik, akkor aggályok nélkül hivatkoznak rá (pl. 1767/2006, Borsod-Abaúj-Zemplén megye; 406/2007, Budapest), amennyiben viszont azzal ellentétes, akkor kivétel nélkül elutasítják, mint nem teljesen megbízható bizonyítékforrást (563/2006, Veszprém megye; 105/2005, Budapest; 376/2007, Békés megye).

A fentiek tükrében talán nem véletlen, hogy a bíróságok akkor idézik a szabad bizonyítás elvét, ha egyébként nem sikerül hézagmentesen bizonyítani a megállapított tényállást. Konkrétan a meggyőző terhelő bizonyítékok és az egyértelműen nem bizonyítható bűnösség eseteiben találhatunk hivatkozást a „szabad bizonyítási rendszerre” és a mérlegelési jogosultságra. A Debreceni Városi Bíróság 3197/2003 sz. ügyében nem volt az egyértelműen bizonyítható, hogy a biztonsági őr vette el a pénzszállító autóban lévő pénzeszsákokot:

„A bíróság már a bizonyítékok számbavétele előtt rámutat arra, hogy a Be.78.§. /3/ bekezdése értelmében a bizonyítási eszközök mérlegelése teljesen szabad, kizárólag a hatóságtól függ, hogy mit fogad el bizonyítéknak és azt mikor hogyan értékeli, mikor

tekinti a bizonyítandó tényt bizonyítottnak. A bizonyítékok értékelésénél a benső meggyőződés is szerepet kap, ami befolyásolhatja az egyes bizonyítékok jelentőségét és szerepét amellet, hogy a bizonyítás alapvetően objektív tényeken alapszik.”

A 691/2006. sz. ügyben (Budapest) az volt a homályos folt a bizonyításban, hogy az autóban a kábítószer csak a rendőrség telephelyén találták meg, nem a helyszínen, így a védelem arra hivatkozott, hogy a kábítószer fellelése lehetett rendőri „provokáció” eredménye.

„A magyar büntetőeljárás jog az ún. szabad bizonyítási rendszert követi. A Be. 78.§ (2) bekezdése szerint a törvény nem állapítja meg előre sem a bizonyítási eszközök, sem pedig az ezekből származó bizonyítékok értékét, rangsorát. Ez alapján a gépkocsi elszállításának hiányzó dokumentációja, mint hiányzó okirati bizonyítási eszköz nem tekinthető minden más bizonyítékot megdöntő jelentőségű »koronabizonyítéknak«, pontosabban annak hiányának. Természetesen e jegyzőkönyvnek jelentősége lehet a körben, hogy ki lehessen jelteni: a kábítószer nem a rendőrség tette oda, ahol később a keresőkutya azt megtalálta. Azonban egyetlen bizonyítási eszközt sem lehet a bizonyítékok halmazából kiragadva - más bizonyítékok figyelmen kívül hagyásával - a többi fölé emelni és mérlegelés nélkül különös bizonyító erőt tulajdonítani neki. A bíróság jelen ügyben is valamennyi rendelkezésre álló bizonyíték egybevetésével, mérlegelésével állapította meg, bizonyossággal kizárható-e a vádlottak és védők érvelése.”

Mindkét utóbbi indokolásban megjelenik az a hibás felfogás, hogy a bizonyítékok szabad értékelésének elve tulajdonképpen szabad utat nyit a szubjektív bírói benyomások érvényesülésének, holott a belső meggyőződésnek nem a bizonyítékok értékelésében kell szerephez jutnia, hanem azt követően, ahogy lezajlott a bizonyítékok racionális értékelésének folyamata.

2. A szavahihetőség problémája

2.1. Az „osztható szavahihetőség”

Logikailag az első pont egyik alete valósul meg akkor, amikor a bíróság úgy dönt: valamelyik vallomást tevő állításainak csak arra a részére alapoz tényállást, amely részre nézve egyéb megerősítő bizonyítékok is rendelkezésre állnak. Erre akkor kerül sor, amikor a vallomás más részeit az ellentétes bizonyítékok alapján elveti. Azért tekinthetjük ezt a gyakorlatot az előző pontban jelzett probléma egyik megnyilvánulásának, mert a tanú vagy a vádlott szavahihetlensége a legtöbb esetben „kiüti” a teljes vallomást, és a bíróság nem vizsgálhatja azt, hogy mely részei maradnak esetleg hitelesek. Ha azonban a bírói meggyőződéshez illeszkedik az adott vallomás valamelyik része, akkor a bíróságok ritkán haboznak azt elfogadni (pl. 60/2008. sz., Pest megye; 35/2009. sz., Bács-Kiskun megye; 53/2008., Tolna megye; 529/2006. sz., Bács-Kiskun megye; 3197/2003 sz., Hajdú-Bihar megye; 210/2006. sz. Vas megye). A külön kategóriába sorolást az előfordulás gyakorisága, és az a belátás indokolja, hogy itt nem csupán egy érv váltakozó irányú felhasználásáról van szó, hanem arról, hogy az egyik irányban kifejtett érvelés széleskörű használatát megkérdőjelezhetőnek tartjuk.

Ez a bírói megközelítés azt implikálja, hogy lehet valaki „részben szavahihető”, ami valóban előfordulhat, de nehéz belátni, hogy miből tudja a bíró biztosan, hogy az általa elfogadott vallomásrész tökéletes bizonyossággal igaz (azért mert két másik tanú egybehangzóan szintén

azt mondta, vagy a szakértői vélemény valószínűsíti?). Úgy is okoskodhatnánk, hogy épp a többi bizonyíték bizonyító erejét ássa alá az, ha egy olyan ember vallomása is hasonlóan szól, akit egyébként maga a bíróság tekint szavahihetetlennek. De az is elgondolkodtató, hogy ha egy adott körülményre, tényállási elemre kellő számú és meggyőző erejű egyéb bizonyíték áll rendelkezésre egy ügyben, akkor miért kell még külön annak a vallomását is – feleslegesen – figyelembe venni, aki szavahihetetlen. Ha pedig azért alapoz rá a bíróság, mert olyan részleteket is közöl az illető, amelyek más forrásból nem ismerhetők meg, akkor azonnal felmerül az a probléma, hogy miért adunk valamin is egy hiteltelen ember vallomására.

Különösen érdekes a Komárom-Esztergom Megyei Bíróság 508/2007. számú ítélete. A vád szerint egy több résztvevős utcai verekedés során a vádlott késsel megszúrta két sértettet, akik mindketten életveszélyes sérülést szenvedtek. A két sértett végig azt vallotta, hogy ők nem verekedtek a vádlottal, és egyikük sem állította, hogy a vádlott szúrta volna őket meg. A bíróság ennek ellenére csak részben fogadta el a vallomásukat (az előzmények tekintetében, abban hogy valóban „beszólt” nekik a vádlott), de a tényállás lényegi részét a sértettekkel szintén verekedő – tehát távolról sem érdektelen – két másik tanú vallomására alapozva állapította meg (a vádlott tagadása mellett). Az érdekellentétet azzal látta feloldhatónak, hogy a két tanú a saját cselekvőségére nézve is részletes vallomást tett. Hasonló módon járt el a Kecskeméti Városi Bíróság a 3022/2005. számú ítéletében, amelyben egy közlekedési bűncselekmény tényállását a vádlott és a sértett vallomásából rakta össze úgy, hogy mindkét vallomásból a terhelő részeket „mazsolázta ki”, míg a mentő körülményeket figyelmen kívül hagyta.

A Hajdú-Bihar Megyei Bíróság 13/2007. számú döntésében a bíróság aggálytalanul elfogadta a két érdekelt tanú vallomását azon körülményt illetően, hogy a vádlott fejszével bántalmazta a sértettet, de abban a vonatkozásban már nem, hogy késsel is szúrta a vádlott, mivel ezt nem támasztotta alá szakértői vélemény. A fejszével történő bántalmazásra nézve viszont a vádlott és – a tárgyalási szakaszban – a sértett is nemleges nyilatkozatot tett, ezt csak a két tanú vallomása alapján állapította meg a bíróság.

Egy másik ügyben (210/2006. sz., Vas megye) a bíróság már „kiterjesztően” alkalmazta a vallomás részekre bontásának módszerét:

„A vádlott vallomásait elemezve a bíróság arra a következtetésre jutott, hogy az a lényegét tekintve önmagával ellentétes [...] Ezért a bíróság a vádlott vallomását csak annyiban fogadta el, amennyiben az nem volt ellentétes az egyéb feltárt bizonyítékokkal.”

Észrevehetjük, hogy már nem azt az erős követelményt támasztotta a megosztott vallomással szemben, hogy más bizonyítékok erősítsék meg, csupán azt, hogy ne kerüljön ellentétbe egyéb bizonyítékokkal. (Ugyanebben az ügyben egyébként a sértett is sorozatos ellentmondásokba keveredett, így az ő vallomásából is csak a más tanúk által megerősített részeket használta fel a bíróság. Kérdés, hogy miképpen lehetett biztos abban, hogy kétséget kizáróan a helyes tényállást állapította meg.) A Vas Megyei Bíróság (273/2006. sz.) máskor is felhasználta ezt a technikát:

„Miután a szúrással kapcsolatban S. sértett a nyomozati vallomásától teljesen eltérő vallomást tett a bírósági tárgyalás során, ezért a tényállás ezen részének megállapítása során vallomását csak annyiban lehetett figyelembe venni, amennyiben azok nem voltak ellentétesek az egyéb bizonyítékokkal.”

2.2. A szavahihetőséggel kapcsolatos egyéb problémák

Több gyakorló jogász is felhívta a figyelmünket arra, hogy gyakori érvelési panel a kihallgatott szavahihetőségének alátámasztására, ha az illető saját magára nézve is terhelő vallomást tesz. Így járt el a 457/2006. sz. ügyben a Somogy Megyei Bíróság, amelyik azért fogadta el a vádlottal szemben elfogult tanú vallomását, mert ő saját magára is terhelő vallomást tett (ő piszkavassal ütötte a vádlottat). A 659/2005. sz. ügyben (Fővárosi Bíróság) a II. rendű vádlott tagadásával szemben az I. r. vádlott beismerő vallomását fogadták el, de csak azzal indokolták meg, hogy az I. r. vádlott ezzel magát is súlyosabb helyzetbe sodorta, s így biztosan nem hazudik. (Arról külön nem szóltak, hogy miért nem fogadják el a II. rendű vádlott tagadását.)

Egy másik ügyben az sem bizonytalanította el a bíróságot a tanú szavahihetőségét illetően, hogy bizonyítást nyert: a tanú, mint a sértett felesége, többször felvetette a nyomozás során eljáró rendőr hadnagynak, hogy az eljárás végén majd szeretnék neki „kinyilvánítani hálájukat.” (563/2006., Veszprém megye). Ugyanígy a szavahihetőséggel kapcsolatos érvelés következetlenségének példája bukkan fel a 378/2005. sz. ügyben (Komárom-Esztergom megye). A vádlottat azért ítélte el a bíróság, mert elmulasztott gondoskodni idős édesanyjáról, aki a nélkülözésbe belehalt. A sértett háziorvosa, aki nem sokkal a halála előtt látta az elhunytat, úgy nyilatkozott, hogy haragszik a vádlottra, majd vallomásában a sértett haláláért egyértelműen a vádlottat okolta (elhárítva ezzel saját felelősségét az ügyben). A bíróság semmilyen aggályának nem adott hangot a vallomással kapcsolatban.

A jogellenes fogvatartás miatt indult 368/2008. számú budapesti ügyben pedig öt, releváns vallomást tevő mentő tanú nyilatkozatát hagyta figyelmen kívül azzal az indokkal, hogy magukra nézve tennének terhelő vallomást, ha nem azt mondanák, hogy a vádlott szabályosan járt el. Arra azonban nem tért ki, hogy önmagában ez a tény miért indokolja azt, hogy a tanúk nem mondanak igazat.

3. Formális mérlegelés

Előfordult olyan eset, amelyikben a bíróság csupán mechanikusan hivatkozott valamely bizonyítékra, de nem tette egyértelművé az összefüggést, hogy a hivatkozott bizonyíték konkrétan milyen vonatkozásban támasztja alá a megállapított tényállást. Voltak olyan indokolások, amelyekben a bíróság hivatkozott a helyszíni szemle jegyzőkönyvére, vagy fényképmellékletre, de azt nem tudta meg az olvasó, hogy az elfogadott tényállással vagy más bizonyítékokkal milyen kapcsolatban vannak ezek a bizonyítékok (pl. 58/2007. sz. ügy, Komárom-Esztergom megye; 289/2007. sz., Baranya megye; 3022/2005, Bács-Kiskun megye). Feltételezzük, hogy az ilyen hivatkozások azokra a bizonyítandó tényekre vonatkoznak, amelyeket már más, erősebb bizonyítékok megerősítettek. Ennek ellenére jó volna ismerni a konkrét összefüggést, ha már az indokolásban szerepelnek.

Súlyosabb kritikát azzal a gyakorlattal szemben lehet megfogalmazni, amelyik döntő jelentőségű, releváns bizonyítékok esetében marad adós a bizonyíték és a megállapított tényállás közötti összefüggés feltárásával. Ilyen például a Tolna Megyei Bíróság 53/2008. sz. ítéletének indokolása. A hivatali visszaélés bűncselekménye miatt indult eljárásban a bíróság hivatkozik arra, hogy a titkos adatgyűjtés során rögzített telefonbeszélgetés tartalma bizonyítja a visszaélés megtörténtét, azonban ebből a szövegből nem közöl semmit. A Pest

Megyei Bíróság 83/2008. sz. ítéletéből öt közvetet tanú vallomása nem ismerhető meg, a bíróság csak annyit rögzít: „fenntartották a büntetőfeljelentésben foglaltakat”. Hasonlóan hiányzik a terhelő tanúk vallomásának ismertetése a 846/2008. számú ítéletből (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye).

Találkoztunk olyan ítéletekkel is, amelyekben a bíróság *ex cathedra* kijelenti, hogy egy tanú szavahihető (vagy éppen az ellenkezője), de azt nem tudatja az ítélet olvasójával, hogy milyen megfontolások alapján jutott erre a következtetésre (pl. 28/2007. sz., Budapest; 205/2006. sz., Kaposvár; 240/2005. sz., Baranya megye). Ugyancsak problémát vet fel az az eset, amikor a bíróság elegendőnek tartja azt rögzíteni, hogy a tanú érdektelen, vagy előnye nem származott a terhelő vallomás megtételéből, és ez önmagában elégséges ok ahhoz, hogy szavahihetőnek tekintse (306/2008. sz., Somogy megye; 1365/2007. sz., Budapest; 257/2009. sz., Baranya megye; 4/2008. sz., Baranya megye). Ennek ellenkezőjére is többször ugyanilyen módon hivatkoznak a bíróságok: a tanú érdekelt, tehát nem fogadják el a vallomását (2128/2004. sz., Szabolcs-Szatmár-Bereg megye; 213/2006. sz., Heves Megye; 205/2006. sz., Somogy megye). Ez utóbbi ítéletben a bíróság is kiemelte, hogy a mentő tanúk egybehangzóan nyilatkoztak, de mégsem fogadta el a vallomásukat, mivel nem tekinthetők érdektelennek (élettárs, barátnő stb.).

4. Túlbizonyítás, felesleges bizonyítás

Számos ügyben tapasztaltuk azt, hogy jelentős létszámban hallgattak meg olyan tanúkat, akik a megtörtént ügyvel kapcsolatban semmilyen érdemleges információval nem tudtak szolgálni (63/2007. sz. ügy, Baranya megye; 24/2006. sz. ügy, Zala megye), de még „karakter-tanúk” sem voltak. A háttérben valószínűleg az áll, hogy a bíróság inkább kihallgat minden indítványozott tanút, nehogy ez szolgáljon hatályon kívül helyezési okként. A magyar bírói gyakorlat hajlamos a túlzott óvatosságra, amely kifejeződik a Fővárosi Bíróság büntető kollégiumának egyik véleményében is: előzetesen nem dönthető el, hogy egy bizonyíték a vád alátámasztására vagy gyengítésére lesz alkalmas, ezért a bíróság minden rendelkezésére álló bizonyítékot köteles megvizsgálni és értékelni.⁵ Ebből logikailag az következik, hogy az sem tudható előre, kapcsolódik-e a bizonyíték az ügy érdemi kérdéséhez.

A másik, fontosabb feltevésünk az, hogy az olyan esetekben halmozódnak fel a tárgyaláson figyelembe vett bizonyítékok, amelyekben nincs egyértelmű és döntő bizonyíték, amely feleslegessé tenné a további bizonyítást. Az természetesen nem probléma, ha a bíróság ilyenkor beszerez és megvizsgál minden lehetséges további bizonyítékot, az ártatlanság védelme viszont sérülhet akkor, ha a bíróság az elítélés érdekében próbál meg minél több bizonyítékot begyűjteni.

5. A nyomozati vallomások túlsúlya az indokolásban

Problémát jelent az is, hogy a bíróságok kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a nyomozás során felvett bizonyításnak, azokat minimum egyenlő erejűek tekintik a tárgyaláson tett vallomásokkal. Az ítéletek elemzésekor nem találtunk egyetlen olyan esetet sem, amikor a bíróság ne kezelte volna egyenrangú bizonyítékként a nyomozás során beszerzett bizonyítékokat a tárgyaláson közvetlenül megvizsgáltakkal (elsősorban a vallomásokról van szó). Egyetlen olyan ügyet sem találtunk, amelyben a bíróság csupán arra használta volna a

⁵ <http://www.fovarosi.birosag.hu/szellelimuhely/osszefoglalo.pdf>

nyomozás során rögzített vallomásokot, hogy a tárgyaláson tett nyilatkozatok hitelességét vagy éppen hiteltelenségét támassza velük alá. Több esetben előfordult olyan hivatkozás, hogy a vádlott vagy a tanú a tárgyaláson tett vallomásában „megerősítette” a nyomozás során tett vallomását (pl. 51/2008. sz. ügy, Tolna megye; 20.370/2007., Budapest). De az a „klasszikus” hivatkozás is előfordult, hogy a bíróság azért fogadta el a nyomozati vallomást a tényállás alapjául, mert a vallomást tevő nem tudta megindokolni, hogy miért tért el a tárgyaláson a korábban tett vallomásától (pl. 35/2009. sz. ügy, Bács-Kiskun megye, 371/2009. sz., Somogy megye; 725/2008. sz. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye). A Hajdú-Bihar Megyei Bíróság a 13/2007. számú ügyben szintén a nyomozás során tett eredeti, és nem a tárgyaláson módosított vallomást használta fel. A Vas Megyei Bíróság a 402/2005. sz. ítéletében a tanú emlékezőképességére hivatkozva részesítette előnyben a nyomozás során tett vallomását, de emellett a vallomásról készített rendőri jelentést is aggálytalanul használta fel a tényállás megállapításához – a tárgyaláson tett nyilatkozatával szemben. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bíróság 1559/2008. sz. ügyében a nyomozati vallomás mellett ismét az az érv szólt, hogy a tanú a nyomozás során „még jobban emlékezett a történetekre”.

Burkoltan hamis tanúzást tulajdonít a bíróság annak a tanúnak, akiről azt állítja, hogy a tárgyalásra a vallomása sokat „enyhült”, és ezért a nyomozati szakban tett vallomást fogadja el. Ennek a szemléletnek a folyománya figyelhető meg abban az érvelésben, amely a védekezés gyengeségei között tartja számon, hogy a tanú, illetve a vádlott a mentő körülményt a tárgyaláson említi először (1509/2005. sz., Budapest; 1876/2004. sz., Szabolcs-Szatmár-Bereg megye). A 13/2006. sz. ügy (Zala megye) további szemléletes példája annak, hogy lényegi súllyal a bíróságok a nyomozati vallomást veszik figyelembe:

„Tanú 18 a nyomozás során a további vallomásaiban, illetőleg a tárgyaláson részben visszavonta a közvetlen észlelésre vonatkozó nyilatkozatát, de figyelemmel arra, hogy első vallomásában olyan részletességgel nyilatkozott, amelyet csak olyan személy tud tenni, aki közvetlen észleléssel szerzi a tapasztalatait és teljesen élményszerű az előadása, így a bíróság ezt az élményszerű első előadását fogadta el arra is figyelemmel, hogy magáról a késről is részletes leírást adott.”

Ugyanebben az ügyben a bíróság aggálytalanul felhasználta a tárgyalás során a saját bírói meggyőződése szerint is „komolytalan” vallomást tevő tanúk nyomozati vallomásainak bizonyos részeit, mivel azok egyeztek más tanúk nyilatkozataival. Volt olyan bíróság, amelyik megelégedett azzal (amikor a sértett tanú egyáltalán nem emlékezett az eseményekre), hogy

„e vallomását a tárgyaláson fenntartotta, akként nyilatkozott, ha akkor így mondta, biztosan így történt.” (154/2006. sz., Mezőkövesd)

A 164/2008. számú ügyben (Bács-Kiskun megye) a közvetlen tanúk terhelő vallomásai a nyomozási szakban születtek, azt a bíróság előtt megváltoztatták, de a bíróság az előbbieket fogadta el, mivel a

„tanúknak [...] semmiféle érdeke nem fűződött ahhoz, hogy e körben valótlan vallomást tegyenek.”

Ezért nem meglepő, hogy a jelenlegi helyzet – a markáns jogszabályi változások ellenére – nagyjából megfelel annak, amely az 1980-as években állt fent. Szabóné Nagy Teréz ekkor lefolytatott kutatásának egyik tanulsága az volt, hogy a tárgyaláson a bírák erőteljesen

támaszkodtak – akár a közvetlenség elvének megsértésével is – a nyomozás során felvett bizonyításra.⁶

Ez a helyzet különösen azért veszélyes, mert az ítélező bírónak alig van eszköze arra, hogy tisztázza, milyen körülmények között történt a vallomás felvétele a nyomozás során, és mennyire megbízható az ott rögzített nyilatkozat. A Magyar Helsinki Bizottság empirikus vizsgálatában a megkérdezett terheltek 23 %-a mondta azt, hogy a vizsgáló azzal fenyegette meg, hogy kezdeményezi az előzetes letartóztatásának elrendelését vagy meghosszabbítását, ha nem vallja be a bűncselekmény elkövetését.⁷ Ez a számadat pontosan nem ellenőrizhető, azonban jelzi azt a tendenciát, hogy a nyilvánosság elől elzárt nyomozati eljárásban felvett vallomásokkal komoly problémák merülnek fel. A bírói kar megtehetné, hogy változtat a gyakorlaton, és a Be. értelmezésével (mivel a jogszabály szövege ezt a kérdést nyitva hagyja) azt a jogtudományban is megfogalmazódó⁸ álláspontot fogadná el, amely szerint a nyomozás során tett nyilatkozat csupán egy olyan bizonyíték, amely alkalmas a tárgyaláson tett vallomás bizonyító erejének megerősítésére vagy gyengítésére.

6. Bizonyítás a bizonyítandóval

Az eddigieknél is problematikusabb, és logikailag nem is elfogadható az az érvelési módszer, amikor a bíróság arra való hivatkozással nem vesz figyelembe valamilyen bizonyítékot, hogy az ellentétes az általa megállapított tényállással. Nem azt mondja tehát, hogy ellentétben áll más, sokkal meggyőzőbb bizonyítékokkal, hanem már a más bizonyítékok alapján megállapított végeredmény – az ítéleti tényállás – felől közelít a vizsgált bizonyíték felé. Ez a megoldás azonban azt a gyanút táplálhatja az olvasóban, hogy azért nem ütközteti közvetlenül egymással a bizonyítékokat, mert azok sem külön-külön, sem együttesen nem lennének elég erősek a cáfolathoz. Kényelmesebb tehát a „kész tényekre” hivatkozni.

Egy kényszervallatás miatt folyó ügyben pl. a vádlott azt állította, hogy a sértett a kihallgatása közben az éhségtől ájult el, és ettől keletkeztek a sérülései. Elmondta, hogy ezért utána kockacukrot és ételt hozott neki. A bíróság azért minősítette „életszerűtlennek” a védekezést, mert felettlőbb valószínűtlennek tartotta, hogy valaki a bántalmazás után még ételt vásárol az áldozatnak. Csakhogy éppen az volt a kérdés az eljárásban, hogy a tagadásban lévő vádlott bántalmazta-e a sértettet (60/2008. sz. ügy, Pest megye). Ésszerűbb lett volna, ha arra kérdezett volna rá a bíróság, hogy kitől, milyen körülmények között szerezte be a vádlott az ételt, és egy ilyen irányú bizonyítással győződik meg a szavahihetőségről.

Ugyanennek a hibás érvelési módszernek egy másik megnyilvánulását tapasztalhattuk a Győr-Moson-Sopron Megyei Bíróság 118/2005. számú ügyében, amelyben szemérem elleni erőszak volt a vád. A vádlott tagadását megerősítette élettársának, a két kiskorú sértett édesanyjának a vallomása. A bíróság azonban ezt a vallomást azért nem fogadta el, mert a megállapított tényállásból az következik, hogy az anya felelőtlen, nemtörődöm magatartása is elősegítette a bűncselekmény megvalósulását. A Zala Megyei Bíróság 13/2006. számú ítéletében pedig a következőket olvashatjuk:

⁶ Szabóné Nagy Teréz: *A büntető igazságszolgáltatás hatékonysága*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 281. o.

⁷ Kádár András Kristóf: *A vétkesség vélelme*, Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2004. 39. o.

⁸ Bócz Endre: *Büntetőeljárás jogunk kalandjai*, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2006. 157. o.

„Arról, hogy vádlott kést szokott magánál hordani maga tanú 13 is beszámolt a nyomozati vallomásában, de e körben hivatkozott arra, hogy amikor együtt voltak, akkor ezt kifejezetten megtiltotta vádlottnak, aki ennek eleget is tett. Ez utóbbi nyilatkozat azonban a tanú szavahihetősége körében megállapítottak mellett jelentőséggel nem bír, miután közvetlen és fentebb már hivatkozott tanúvallomások vannak arra nézve, hogy vádlott tanú 6 sértett bántalmazásakor kést használt és azzal többször szúrt sértett felé, melyből kettő az orvosi látletben is leírtak szerint a sértettet elérte és neki súlyos sérüléseket okozott.”

Láthatjuk, hogy az indokolásban a bíróság a bizonyítandó tény (a vádlott késsel szúrta meg a sértettet) tanúvallomásokra hivatkozva már bizonyítékként használja fel a mentő tanú vallomását szemben. Ez az érvelési technika megfigyelhető még a Fővárosi Bíróság 336/2007. számú hivatali vesztegetés miatt indult ügyében is. A két terhelő tanúvallomást a bíróság tényként fogadja el (nem indokolja, miért hitelt érdemlőek), aztán az indokolás további részében ezekre alapít egyéb, vádlottat terhelő érveket (pl. azért nem fogadja el a mentő tanú vallomását, mert ő neki „hallania kellett volna”, mikor a vádlott vagyoni előnyt kér – amit a vádlott „természetesen” tagadott).

7. Az érdemi mérlegelés teljes vagy részleges hiánya

A legkevésbé érthető jelenség, amelyet az elemzés során megfigyeltünk az, amikor nincsen valódi mérlegelés az ügyben. Ennek a gyakorlatnak három fokozatát tudtuk megkülönböztetni. Az első, „legenyhébb” változat, amikor a bíróság érdemi indokolás nélkül hagy figyelmen kívül bizonyítékokat. Az egyik ilyen „elhárító” módszer egyes, egymással ellentétes bizonyítékok, elsősorban vallomások ütköztetések figyelhető meg: a bíróság – további magyarázat nélkül – csupán azt rögzíti, hogy azért nem fogadja el az egyiket, mert ellentmondásban áll a másik bizonyítékkal. A Zala Megyei Bíróság 24/2006. sz. ítélete azt tartalmazza, hogy a mentő tanú azon nyilatkozata, miszerint a sértett elmondta neki, hogy a műhely előtt éppenséggel ő bántalmazta édesapját, a vádlottat (és nem fordítva), bizonyítékként nem értékelhető, mert erre a sértett egyértelmű, határozott nyilatkozatot tett. Ennek az volt a lényege, hogy ezt ő úgy adta elő a tanúnak, hogy csupán az édesapja hivatkozik erre. Arról nem esik szó az ítéletben, hogy a sértett ezen állítására mit reagált a mentő tanú, egyáltalán volt-e szembesítés közöttük az ellentmondásra. A Hajdú-Bihar Megyei Bíróság 523/2006. sz. ügyében a bíróság szintén nem fogadta el az egyik tanú vallomását, de azt nem tudhatjuk meg az indokolásból, hogy miért nem. Hasonló, tisztán formális indokolással találkozunk a 3022/2005. sz. ügyben (Bács-Kiskun megye) – a bíróság a vádlott és az egyik mentő tanú egybehangzó vallomását „nem tartotta elegendőnek” ahhoz, hogy cáfolja a sértett előadását. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bíróság 1559/2008. számú és a Győr-Moson-Sopron Megyei Bíróság 201/2006. számú ítéleteiből szintén nem tudjuk azt meg, hogy miért nem fogadta el a bíróság a mentő tanúk végig következetes vallomását (az előbbi ügyben ráadásul szemben a két bizonytalankodó terhelő tanú nyilatkozatával). Ugyancsak nem tudjuk meg a PKKB 3503/2003. számú ítéletéből, hogy miért fogadja el annak a sértettnek a vallomását, aki teljesen másként nyilatkozott az ellopott értékekről és a bűncselekménnyel okozott rongálási kárról a nyomozás és a tárgyalás során. A 123/2007. számú (Bács-Kiskun megye) és a 250/2007. sz. ítéletben (Nógrád megye) csupán hivatkozott a bíróság a vallomást tevők ellentmondásos nyilatkozataira, de nem tárta fel, melyek ezek az ellentmondások.

Vannak olyan esetek, amikor a bíróság el sem jut odáig, hogy szembenézzen a potenciális ellen-tanúkkal. A 376/2007. számú ügyben (Békés megye) a bíróság lakonikusan közölte, nem hallgatja ki a védelem által indítványozott tanút, mert úgysem tudná tanúsítani azt, hogy a vádlott otthon volt-e a cselekmény elkövetésekor, ugyanis abból a szobából, ahol ő volt, nem lehetett érzékelni azt, hogy valaki esetleg elhagyja a házat. Egy kihallgatáson azonban kiderülhetett volna, hogy *valójában* mit tapasztalt a kérdéses időszakban, a bíróság nem tudhatja előre, milyen fontos információval rendelkezhet a tanú. Ez az ügy azért is érdekes, mert kiderült, hogy a bűncselekmény (emberölés) idején mások is jártak a sértett udvarán, de a bíróság ezt a lehetőséget, mint mentő körülményt nem vizsgálta. A vádlott többször megváltoztatta a vallomását, és indokként a nyomozó általi fenyegetést jelölte meg, ennek kapcsán azonban a bíróság csupán arra utalt, hogy a kényszervallatás miatt indult eljárást az ügyészség bűncselekmény hiányában megszüntette. A bíróság ténybeli meggyőződésével potenciálisan ellentétes eredményre vezető bizonyítási indítványok elutasításának további példája a Baranya Megyei Bíróság 52/2008. sz. ítélete: a bíróság annyival intézte el az elutasítást, hogy az nem cáfolhatná a megállapított tényállást.

Egy másik megjelenési módja ennek az érvelési hibának az, amikor a tényállás bizonyos részeire nézve nem találkozunk sem bizonyítékokkal, sem mérlegeléssel, maradnak tehát homályos pontok, sötét zónák az indokolásban. A Tolna Megyei Bíróság 95/2007. sz. ügyében a bíróság részletesen bizonyította, hogy a vádlott tudott a gépkocsijában elhelyezett nagy mennyiségű kábítószerrel. Azt a minősítő körülményt, hogy a kábítószer megszerzése forgalomba hozatal céljából történt, csupán az a tény alapozta meg, hogy a kábítószer mennyisége jelentős volt. A bíróság ez alapján zárta ki azt a lehetőséget, hogy csupán „saját fogyasztásra” szerezte meg a vádlott a szert, azt azonban nem vizsgálta, hogy az enyhébb megítélésű alapesetet megvalósító egyéb elkövetési magatartások megvalósulhattak-e (pl. „az ország területén átvisz”). Hasonló érvelési problémával szembesültünk a Békés Megyei Bíróság 3/2007. számú ítéleti indokolásában, amelyben a bíróság a bizonyítás menetében csupán odáig jutott el, hogy a vesztegetésből származó pénz nem kerülhetett olyan módon a vádlotthoz, ahogy ő állítja (véletlenül „belesodorta”), de azt már nem tisztázta, hogy mi módon került hozzá a pénz valójában, és ténylegesen elfogadta-e a neki nem járó összeget. Azonban nem csupán bűnösséget megállapító, hanem felmentő ítéletek esetén is találkozhatunk ilyen típusú indokolási hiánnyal. A Tolna Megyei Bíróság a 30/2007. számú ügyében pszichikai bűnsegédként elkövetett kényszervallatás vádja alól mentette fel a vádlottat arra hivatkozva, hogy a vádlott jelenléte nem hatott társára még szándékerősítőként sem, de arra nem válaszolt, hogy a szándékerősítés mely jeleit nem látta a bíróság bizonyítottnak, és miért nem. A 371/2009. számú ügyben (Somogy megye) a bírósági bizonyítás addig terjedt, hogy tisztázta: nincs bizonyíték arra, hogy a vádlotton kívül más is járhatott az elkövetés helyén, de azt nem tudjuk meg, mi bizonyítja, hogy a cselekményt valóban a vádlott követte el.

A hiányos érvelés harmadik, „legsúlyosabb” előfordulási mintája az a változat, amikor az ítélet indokolásában a teljes tényállásra nézve csupán a bizonyítékok enumerációjával találkozunk, de a bíróság nem lép ezen túl. Részletesen, sokszor túlzottan részletesen ismerteti a vádlott(ak), a sértett(ek) és a tanú(k) vallomásait, illetve tájékoztat az okiratok, egyéb bizonyítékok tartalmáról. Azonban nem találunk arra eligazítást, hogy melyik bizonyítékot milyen alapon, milyen indokok miatt fogadta el a bíróság. Úgy tűnik, az olvasóra bízva, hogy bontsa ki a szöveg mögött feltárható érvrendszert, az egyes bizonyíték-ismertetések „magukért beszélnek”. Természetesen elképzelhető, hogy tényleg ez a helyzet, pl. ha a vádlott vallomása nyilvánvaló ellentmondásokat, illogikus mozzanatokat tartalmaz, a terhelő tanúk vallomása pedig teljesen egybehangzó, következetes és tárgyi bizonyítékokkal mindenben

alátámasztott. Azonban a mérlegelés mellőzésére ekkor sem lenne jogi lehetőség, és az általunk vizsgált olyan esetekben, ahol ezt a hiányosságot tapasztaltuk (pl. 30/2008. sz., Jász-Nagykun-Szolnok megye; 43/2005. sz., Komárom-Esztergom megye; 191/2008, Fejér megye) nem is volt igaz, hogy a bizonyítékok nem igényeltek további elemzést. A Mezőtúri Városi Bíróság a 79/2001. sz. ügyében pedig még azt sem rögzítette, hogy melyik tanú mit nyilatkozott, csak annyit említett meg, hogy terhelő vallomást tettek a vádlottra.

Véleményünk szerint, az ilyen jellegű érvelési technika megjelenése azért lehetséges, mert látszólag létező a bizonyítás indokolása, szerepelnek bizonyítékok, és a bíróság használja a bizonyítási szakzsargont. Azt a nyelvet beszéli, amelyet a másodfok valószínűleg elvár ahhoz, hogy az ítéletnek a bűnösség megállapításával kapcsolatos része elfogadható legyen.

8. További problémák

A következő érvelési problémákat nem tekinthetjük általánosnak, tendenciaszerűnek, vagy olyan nagy horderejűnek, amely befolyásolhatná a bírói gyakorlatot, azonban mutatják azokat a lehetséges veszélyeket, amelyekhez a jelenlegi bírói beállítódás vezethet.

8.1. A „hallgatás beleegyezés”

Volt olyan bíróság, amelyik implicit módon megfordította a bizonyítási terhet: a vádlott bűnösségét bizonyító tényként hivatkozott arra, hogy a védelem – a tagadáson túl – nem adott elő semmi érdemlegeset arra nézve, hogy ki követhette el a bűncselekményt, ha nem a terhelt volt az (51/2008. sz., Somogy megye).

Egy másik ügyben a következő gondolatmenettel találkozhatunk:

„A tanúk vallomására - T. 5. tanú kivételével - egyáltalán nem is tett észrevételt a vádlott, holott erre - attól függetlenül lehetősége volt, hogy ő maga nem tett vallomást, illetőleg csak a bizonyítási eljárás befejező szakaszában tett vallomást. Az észrevételezési, kérdezési jogára a bíróság figyelmeztette, erre mindig meg is volt a lehetősége, ennek ellenére nem élt e jogával. Ezért ezt a bíróság csak akként értékelhette, hogy a tanúk vallomásával egyetért.” (401/2004. sz., Komárom-Esztergom megye)

8.2. Sztereotípiák az ítéletben

Úgy tűnt számunkra, hogy bizonyos személyi kör szavahihetőségét – konkrétan: a fegyveres rendvédelmi szervek tagjait – némely bíróság perrendszerűen nem bizonyított feltevés (a kollegialitás ereje) alapján ítéli meg – negatív módon.

Ennek első példája a Somogy Megyei Bíróság 301/2008. számú ítélete, amelyben a hivatali visszaélés miatt indult ügyben a számos mentő vallomás ellenére a két hivatalos személy tanú vallomását vette figyelembe arra hivatkozva, hogy nem „életszerű”, hogy hivatalos személyek valótlan terhelő vallomást tegyenek más hivatalos személyre. Az itt megfogalmazott feltevést visszhangozza a Komárom-Esztergom Megyei Bíróság 284/2005. számú ítélete:

„Mindhárom rendőrtanú érdeke nyilvánvalóan az volt, hogy vallomásaikkal a rendőrtársuk az I.r. vádlott védekezését támasszák alá, illetve a baleset körülményeivel kapcsolatban a II.r. vádlott által a nyomozás során előadottakat erősítsék. A II.r. vádlott ugyanis az ő kérésük alapján állította meg a Trabantot, és a két polgárőr nekik segítve igyekezett a két sértettet a helyszínen visszatartani. Nyilvánvalóan mindhárom tanúnak látnia kellett az I.r. vádlott jogszerűtlen intézkedését, de tekintettel arra, hogy közvetlen kollégáikról van szó a jelen esetben, nyilvánvaló, hogy vallomásaikkal az ő védekezését kívánták erősíteni.”

Ugyanezzel a tartalommal, ám szokatlan nyíltsággal foglalt állást a Fővárosi Bíróság a 440/2007. sz. ítéletében:

„A bíróság úgy ítélte meg, hogy a rendőr vádlottak és a rendőr tanúk közötti, egymás iránti szolidaritás olyan, hogy a tanúk akár a hamis tanúzás büntetét is felvállalják annak érdekében, hogy a vádlottak padján lévő társaik felmentésére kerüljön sor.”

Ezt a megállapítását arra alapozta, hogy a tényállásban rögzítette: a rendőrök bántalmazták a sértettet, de azt már nem lehetett meghatározni – éppen a tanúk és a vádlottak vallomásainak tartalma miatt –, hogy valóban a vádlottak bántalmazták a sértettet, vagy más rendőrök. Hozzá kell tenni, hogy a bíróság a tényállást kilenc mentő tanúval és a vádlottak tagadásával szemben három terhelő tanú vallomására alapította, akiknek vallomásában egyébként maga is „nem csekély ellentmondásokat” látott. A következő ítéletben (441/2007. sz.) a bíróság már mint „precedensre” hivatkozik a fenti megállapításra:

„A bíróság megítélése szerint az ügyben a tárgyalás keretében kihallgatott rendőr tanúk nem elfogulatlanok és nem érdektelenek. A bíróság a korábbi hasonló ügyben rámutatott, hogy közöttük olyan mélységű a másik iránti szolidaritás, hogy akár a hamis vallomástételt is vállalják, hogy a vádlottak padján ülő társaik felmentésére kerüljön sor. Ez az érdek, mely a bajtársi együttműködésből ered, melyet a kiközösítéstől való félelem táplál nagyobb, mint az a bűnüldözési érdek, mely alapján vallomásukkal a felderítést elősegítenék és a bűncselekményt elkövetők felelősségre vonása nem maradna el.”

A sztereotip gondolkodás általában is óriási veszéllyel járhat a bírósági ténymegállapításra⁹, azonban a rendőrökkel kapcsolatos fenti beállítódás azért tűnik különösen riasztónak, mert az elemzett esetekben a bíróságok általában aggálytalanul elfogadták a rendőrök által a nyomozás során felvett jegyzőkönyveket és az általuk végzett egyéb bizonyítást (lásd a fentebbi 5. pontot). Márpedig nehéz azt gondolni, hogy amikor a büntetőeljárásban bizonyít a rendőr, akkor megváltozik a személyisége. Ha valóban elterjedt a bírák közt a most ismertetett felfogás, akkor az meglehetősen nagy következtelenség utal a mérlegelésben.

8.3. A Be. 75. § (1) bekezdésének érvényesülése¹⁰

⁹ Elek Balázs: A sztereotípiák szerepe a bizonyítási eljárásban, in: Erdei Árpád (szerk.): *A büntető ítélet igazságtartalma*, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010. 167-174. o.

¹⁰ Be. 75. § (1) „A bizonyítás azokra a tényekre terjed ki, amelyek a büntető és a büntetőeljárás jogszabályok alkalmazásában jelentősek. A bizonyítás során a tényállás alapos és hiánytalan, a valóságnak megfelelő tisztázására kell törekedni, azonban, ha az ügyész nem indítványozza, a bíróság nem köteles a vádat alátámasztó bizonyítási eszközök beszerzésére, és megvizsgálására.”

A bírói fórumok akként foglaltak állást, hogy szinte csak „szimbolikus” értékű a felderítetlenség terhét legalább részben az ügyészre telepítő törvénymódosítás.¹¹ Egy gyakorló táblabíró annyival finomította a képet, hogy az új szabályozás az általa vezetett bírói tanácsban „némileg” érvényesül.¹² Átolvasva az ügyeket, mi sem találtunk olyan első fokú ítéletet, amelyik a Be. 75. § (1) bekezdésének második fordulatra hivatkozott volna egy felmentés indokolásakor. Mindössze egyetlen olyan ügyet találtunk, amelyben a másodfokú bíróság a felmentő ítélettel szemben benyújtott ügyészi fellebbezésre reagálva hivatkozott a fenti jogszabályhelyre. Az ügyész kifogásolta, hogy a bíróság nem hallgatott ki egy szóba jöhető releváns tanút, így a tényállás felderítetlen maradt. Ezzel a kifogással szemben rögzítette a bíróság, hogy a potenciális terhelő tanú kihallgatására az első fokú bíróság nem volt köteles, bár ehhez a „biztonság kedvéért” hozzátette: az ügy elbírálása szempontjából lényeges bizonyítékok nem voltak várhatók ettől a tanútól (Szegedi Ítélettábla, 28/2008).

III. Következtetések és a lehetséges magyarázatok

Az eddig felsorakoztatott és kategorizált érvelési problémák okát illetően több magyarázat is elképzelhető. Elméletileg lehetséges, hogy a bírák egy része érveléstechnikailag képzetlen, vagy nem fordított elég időt és energiát egy komolyabb, meggyőzőbb indoklás megírására. Mivel azonban tömeges jelenségről van szó, és nem feltételezzük azt, hogy a magyar bírák ne tudnának megfelelő színvonalú indokolást prezentálni, ha lennének valóban meggyőző erejű, kétséget kizáró érvek, az a magyarázat valószínűbb, hogy az elfogadott szakmai konszenzus szerint elegendők a bemutatott érvek is egy-egy bűnösséget kimondó ítélet alátámasztására. Úgy tűnik számunkra, hogy a bírói gyakorlat a bűnösség kimondásához hallgatólagosan megelégszik olyan bizonyítottsági szinttel, amely nemhogy a „kétséget kizáró bizonyosság” szintjét nem éri el, de az „ésszerű kétely” mércéjénél is kevesebbet követel: ha a vádlott bűnösségének irányába mutató bizonyítékok – a bírói meggyőződés szerint – túlsúlyban vannak, akkor a bűnösség megállapítható. Jól érzékelhető az a tendencia, hogy a Be. 4. § (2) bekezdésében meghatározott szigorú követelmény két irányban is relativizálódik: egyrészt nincs szükség teljes bizonyosságra, másrészt a bírói meggyőződésnek nem az általános, objektív ésszerűségeen kell alapulnia, hanem a bíró egyéni meggyőződésén.

Ha a feltárt problémát a gyakorlat résztvevőinek közösen osztott háttértudása generálja, akkor meg kell próbálnunk meghatározni a büntetőeljárás rendünket jellemző azon általános strukturális sajátosságokat, amelyek alkalmas környezetet biztosítottak az ismertett gyakorlat kialakulásához.

A lehetséges intézményes ok a hazai jogalkotás színvonalával függ össze. A magyar büntetőeljárás kutatói közül már többen felhívtak arra a figyelmet, hogy eljárásjogunk bizonyos szabályai maximalisták: olyan elérhetetlen ideákat állítanak a jogalkalmazók elé, amelyek teljesítése lehetetlen.¹³ Ezzel a jogalkalmazók is tisztában vannak, azonban nyíltan nem kérdőjelezhetik meg az uralkodó doktrínát. A háttérben viszont csendesesen megkerülik az ilyen szabályokat. A veszély egyrészt abban áll, hogy e módszer következtében éppen a hatóságok erodálják az alapvető szabályok tekintélyét, másrészt abban, hogy a jogalkalmazás által használt mércék a nyilvánosság számára láthatatlanná és kontrollálhatatlanná válnak, így pedig teret nyitnak olyan rejtett konvenciók megszületésének, amelyek negatívan

¹¹ Lásd a Fővárosi Bíróság büntető kollégiumának állásfoglalását: (<http://www.fovarosi.birosag.hu/szellemimuhely/osszefoglalo.pdf>)

¹² Kardos Sándor: Két „terhel” a bizonyítási teher? in: Erdei Árpád (szerk.): *A büntető ítélet igazságtartalma*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010. 71. o.

¹³ Lásd Bócz: *Büntetőeljárás...* 144. o.; Bárd Károly: *A büntető hatalom megosztásának buktatói*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 210. o.

befolyásolhatják a különböző jogi eszmények érvényesülését. Az általunk vizsgált tárgykörben éppen a „kétséget kizáró” bizonyítottság követelménye tekinthető ilyen maximalista követelménynek. A „kétséget kizáróság” elvileg matematikai szintű bizonyítottságot követel meg. Egy ilyen fajta bizonyosság elérése nyilvánvalóan teljesíthetetlen az emberi cselekvések megítélésének mezején, ezért a bíróságok nem is veszik (mert nem is vehetik) komolyan. Ezen a talajon pedig könnyen szárba szökkenhet egy olyan megközelítés, hogy nem az írott alapelvek a fontosak, hanem a gyakorlatban már bevett indokolási panelek, amelyek azonban sokszor igen kétes esetekben is az elítélés hivatkozási alapjául szolgálhatnak.

Egy másik, szintén a jogalkotással kapcsolatos, strukturális probléma pedig abban rejlik, hogy az általánosan meghatározott mércék túlságosan sokat bíznak a „bírói bölcsességre”. A szabad bizonyítási rendszer bármifajta ésszerű korlátozás nélküli deklarálása lehetővé teszi például azt, hogy a vádlottat akár minimális számú és meggyőző erejű bizonyíték alapján is el lehessen ítélni. Más, a demokratikus és jogállami hagyományokat tekintve előttünk járó jogrendszerekben például előfordul, hogy előírják a korroboratív bizonyítékok kényszerét ahhoz, hogy bűnösnek lehessen valakit tekinteni, vagy meghatározzák, hogy milyen fajta megméretést követően lehet egy bizonyítékra tényállást alapozni.¹⁴ A „bizonyítási teher rejtett átfordítása”-ként leírt probléma is valószínűleg jobban kezelhető lenne, ha a jelenlegi doktríner szabályozás helyett a jogalkotó taxatívén definiálná azokat az esetköröket, amelyben a teher a törvény erejénél fogva megfordul (pl. ha a vádlott beszámíthatatlanságra hivatkozik, akkor neki kell bizonyítani, hogy valóban ilyen állapotban volt az elkövetéskor).¹⁵ Az ésszerűen részletes, életközeli, könnyen betartható és számonkérhető mércék kodifikálása nem a bírói mérlegelési szabadság csonkítását jelenti, hanem az emberi megismerő képesség határait figyelembe vevő érett jogrendszerek sajátja.¹⁶ A jogalkalmazás és a jogalkotás minőségének javítása tehát nem választható el egymástól: úgy véljük, hogy a kialakult és általunk kritizált bírói gyakorlat nem csak olyan általános és néha homályos kategóriáktól függ, mint a „bírói attitűdök”, „jogászi kultúra” vagy „jogi hagyományok”, hanem olyan jól behatárolható, konkrét és kezelhető strukturális feltételektől, mint a kellően átgondolt, a gyakorlat sajátosságaihoz jól idomuló jogi szabályozás.

¹⁴ Lásd Pradel, Jean: A büntetőjogi bizonyítás, in: Badó Attila – Loss Sándor (szerk.): *Betekintés a jogrendszerek világába*. Nyitott Könyv Kiadó, Budapest, 2003. 450. o.

¹⁵ Például a francia büntető eljárásjog is ismeri az átfordítás lehetőségét, lásd Cape, et al.: *Effective Criminal Defence...* 231. o.

¹⁶ Vö. Clermont, Kevin M.: *Producere's Magical Number Three: Psychological Bases for Standards of Decision*. 72 *Cornell Law Review*, 1986. 1155. o.